

КОМПЕТЕНТНІСТНА ПАРАДИГМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

Ж.В.Кожухар

(аспірант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статті розглядаються результати теоретичного аналізу міжнародного і вітчизняного досвіду дослідження проблем компетентного підходу, розкривається сутність і структура понять “компетенція”, “ключові компетентності”.

The article sums up foreign and home theories on the problem of competence revealing the essence and structure of the notions “competence”, “key-competence”.

Оновлення в системі сучасної освіти та участь України в Болонській системі навчання зумовлюють створення нових підходів до організації навчально-виховного процесу в усіх ланках освітньої системи. Розвиток теорії змісту освіти та його потенціал тісно пов'язані з запровадженням компетентного підходу до сфери професійної підготовки учителів та його формуванням з огляду на кінцевий результат, тобто набуттям бажаних компетентностей. Важливо усвідомити саме поняття компетентності, як треба формувати компетентності та що має бути результатом навчання. З огляду на це постала потреба визначити, відібрати та ідентифікувати ключові компетентності, бо саме вони сприяють досягненню успіхів у житті. Розширення і ціннісне переосмислення змісту освіти за рахунок компетентного підходу спонукало науковців до розгляду таких його базових понять, як “компетенція”, “компетентність”, “ключові компетентності”.

Проблема компетентного підходу в освіті, тлумачення основних його понять розглядається у працях зарубіжних (І.Зимня, О.Крисан, Д.Кур, Дж.Равен, Г.Селевко, А.Хуторський, С.Шишов) і вітчизняних науковців (О.Овчарук, О.Пометун, О.Савченко, Н.Бібік, О.Локшина та ін.). Разом з тим цілісний аналіз компетентної парадигми, в контексті якої здійснюється професійна підготовка майбутніх учителів, є поза увагою вчених.

Мета статті: на основі аналізу наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників розглянути визначення компетентного підходу в освіті, конкретизувати зміст основних понять “компетенція/компетентність”, “ключові компетентності”.

У літературних джерелах поняття “компетентний підхід” розуміється як спрямованість процесу освіти на формування та розвиток ключових компетентностей особистості. Результатом цього процесу буде формування загальної компетентності людини, що становить сукупність ключових компетентностей, характеристикою особистості (А.Андрєєв, О.Корсакова, О.Пометун та ін.).

Як наголошує О.І.Пометун, компетентний підхід в освіті має бути пов'язаний з особистісно орієнтованими та діяльними підходами до навчання, оскільки він стосується саме особистості учня та може бути реалізованим лише в процесі виконання учнем певного комплексу дій (1). Цей підхід вимагає переосмислення і спрямування змісту освіти на суб'єктивне надбання кожним учнем набору компетентностей.

Розвиток компетентного підходу в освіті призвів до появи таких понять, як “компетенція”, “компетентність”, “ключові компетентності”.

Аналізуючи результати вивчення науково-методичної літератури, можна зауважити, що на сьогоднішній день не існує єдиної позиції з визначення понять “компетенція”, “компетентність” та “ключові компетентності”.

Так, у словниках термін *компетенції* тлумачиться як обізнаність, інформованість, знання з окремої галузі, коло питань, в яких певна особа володіє відповідним досвідом, здатність до виконання якого-небудь завдання; як особисті можливості посадовця і його кваліфікація (знання, досвід), що дозволяє брати участь у розробці певного кола рішень, завдяки

наявності у нього певних знань, навичок; рівень освіченої особи, який визначається ступенем оволодіння теоретичними засобами пізнавальної або практичної діяльності.

О.В.Овчарук узагальнила міжнародний досвід з визначення ключових понять компетентнісного підходу. Так, Міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні або ключові, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації або опорні знання.

Експерти країн Європейського Союзу розуміють поняття компетентність як здатність застосовувати знання й уміння. За документами Ради Європи, виділяють такі види ключових компетентностей: багатокультурна, інформаційна, соціальна, політична, комунікативна, загальнокультурна, пізнавально-інтелектуальна, трудова (підприємницька), побутова.

В публікаціях ЮНЕСКО розкрито чотири глобальні освітні компетентності: “навчитися пізнавати” (навчитися вчитись), “навчитися жити” (навчання для здорового, цікавого життя), “навчитися жити разом” (навчання для спільного життя), “навчитися робити” (навчання для праці). ЮНЕСКО розглядає компетентність як поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, застосованих у повсякденні. На конференції, яка відбулася за участю ЮНЕСКО, Департаменту технічної освіти та професійної підготовки Міністерства освіти Норвегії (2004 р.), поняття компетентності трактується як здатність ефективно й творчо застосовувати знання й уміння в міжособистісних стосунках-ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях (1).

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для освіти, поняття компетентність визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання та роботу. Це поняття містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у певній діяльності. Також Департамент пропонує виділити з цього поняття такі “індикатори”, як набуті знання, вміння, навички та навчальні досягнення (1).

Загальноєвропейський процес визначення і відбору ключових компетентностей, що здійснюється в рамках міжнародного проекту Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади “Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади” (скорочена назва DeSeCo), був започаткований групою експертів у галузях освіти, праці, здоров'я, міжнародних, національних освітніх та інших організацій. Ними була здійснена спроба узагальнити і систематизувати досвід з цього питання. Так, у межах програми DeSeCo поняття компетентності (competency) визначається як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти і виконувати поставлені завдання (1). Кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних стосунків і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів.

Науковцями розглянуто також поняття ключових компетентностей (key competencies), тобто компетентностей, які є важливими у багатьох життєвих сферах і слугують передумовою життєвого успіху й ефективного функціонування суспільства. Це поняття використовується для визначення тих компетенцій, що дозволяють індивідам брати ефективну участь у багатьох сферах діяльності. Ключові компетентності становлять основний набір найзагальніших понять, які слід класифікувати в комплекс знань, умінь навичок, цінностей та відношень за навчальними галузями і життєвими сферами особистості. Експерти програми DeSeCo зробили спробу систематизувати й узагальнити досвід багатьох країн у визначенні й відборі ключових компетентностей. Так, ними визначено три категорії ключових компетентностей: автономна діяльність (здатність до саморозвитку і самовираження); інтерактивне використання засобів (користування мовою, текстом, інформацією, новими технологіями); функціонування в соціально неоднорідних групах (здатність будувати стосунки з іншими, вирішувати конфлікти, співпрацювати). Дослідники наголошують на тому, що цей розподіл є умовним, і що кожна з ключових компетентностей містить такі аспекти як мотивація, ціннісні орієнтації та емоційний досвід (1).

Англійський дослідник Дж. Равен називає компетенції мотивованими здатностями, а поняття “компетентність” розуміє як специфічну здатність ефективного виконання конкретних дій у предметній галузі, включаючи вузькопредметні знання, особливого роду предметні навички, прийоми мислення, розуміння відповідальності за свої дії. Також науковець виділяє “вищі компетентності”, що передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організувати інших для виконання намічених цілей, готовність оцінювати й аналізувати соціальні наслідки своїх дій. Міжнародний експерт О.Крисан у доповіді в рамках науково-практичного семінару проекту ПРООН, МОН України та АПН “Компетентнісний підхід до формування змісту освіти у 12-річній школі: концептуальні підходи та термінологія” (2004 р.) керувався тим, що компетентності є своєрідними комплексами знань, умінь і ставлень, котрі розвиваються в навчальній діяльності й дозволяють людині розуміти проблеми, характерні для різних сфер діяльності. З досвіду країн, які реалізують компетентнісний підхід до змісту освіти, систему компетентностей становлять так звані “надпредметні” компетентності – вони можуть бути представлені у вигляді “парасольки” над усім процесом навчання, саме їх часто називають “ключовими компетентностями”. О.Крисан наголошує на тому, що вони поєднують певний комплекс знань, умінь та ставлень, котрі набуваються в процесі засвоєння всього змісту освіти; не пов’язані з конкретним предметом; можуть бути метафорично визначені як “ноу-хау”, “процедурні знання учнів”, які формуються в них після того, як було забуто знання, набуті в школі (1).

Д.Кур створив власну концепцію ключових компетентностей: “гейдельберзьку модель”, або три продукти, згідно з якою висока якість продукту полягає в тому, що студенти поряд з фахово-науковими компетентностями мають володіти й позафаховими особистісними ключовими компетентностями: розвиток навчальних компетентностей; розвиток компетентностей у викладачів шляхом дидактичного навчання й консультацій; удосконалення навчальних планів.

В Росії компетентнісний підхід є одним із напрямів стратегії розвитку освіти. В “Стратегії модернізації змісту загальної освіти” під компетентностями розуміють здатність учнів (їх потенціал) здійснювати складні культуродоцільні види дій. Ключова ж компетентність є інтегрованою за природою, оскільки вона містить низку однорідних чи близьких умінь і знань, що належать до широких сфер культури та діяльності. В структурі ключових компетентностей виділяють компетентність у різних сферах діяльності: пізнавальній, громадського виховання, культурній, трудовій і побутовій (1).

Російський педагог А.В.Хуторський розмежовує поняття “компетенція” та “компетентність”. Компетенція в перекладі з латинського *competentia* – це коло питань, в яких людина добре обізнана і має певний досвід. Компетенція включає сукупність пов’язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів, та необхідних для якісної продуктивної діяльності. Компетентність – це опанування людиною відповідної компетенції, яка включає його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності. Людина, що може характеризуватися як компетентнісна в певній галузі, володіє відповідними знаннями та здібностями, що дозволяють їй ґрунтовно судити про цю галузь та ефективно діяти в ній (2).

А.В.Хуторський застосовує термін “ключові компетенції” як найбільш загальні (універсальні), культурно вироблені засоби дій (здатності та вміння), котрі дозволяють людині зрозуміти ситуацію, досягати результатів в особистому та професійному житті; це є здатності людини реалізувати на практиці свою компетентність. Вони формуються в результаті досвіду успішного застосування отриманих в освітньому процесі вмінь (шляхом досвіду їх успішної реалізації). Науковець наводить перелік ключових компетенцій, які засновані на цілях освіти, досвіді особистості, основних видах діяльності: ціннісно-сміслові, загальнокультурні, навчально-пізнавальні, інформаційні, комунікативні, соціально-трудова, компетенції особистісного самовдосконалення.

Існує позиція (І.О.Зимня), відповідно до якої компетенція віддзеркалює деякі внутрішні новоутворення особистості: знання, уявлення, програми дій, системи цінностей і відношень,

а компетентність – це заснований на знаннях, інтелектуально і особистісно зумовлений досвід соціально-професійної сфери життєдіяльності людини. Компетентність завжди є актуальним проявом компетенції. Заснований на компетентності підхід характеризується посиленням прагматичної та гуманістичної спрямованості освітнього процесу. До ключових компетентностей у шкільній освіті І.О.Зимня відносить три провідні групи, до складу яких входять десять основних компетентностей: компетентності, що стосуються особистості людини як суб'єкта життєдіяльності; компетентності, що стосуються взаємодії людини з іншими людьми; компетентності, що стосуються діяльності людини в усіх її проявах, типах і формах (3).

Е.Ф.Зєєр визначає компетентність як цілісну та систематизовану сукупність узагальнених знань, а компетенцію – як узагальнений засіб дій, котрий забезпечує продуктивне виконання професійної діяльності, тобто здатність людини застосовувати на практиці свою компетентність (4). Науковець зауважує, що реалізація компетенції відбувається у процесі виконання різних видів діяльності. Важливим компонентом компетенцій є досвід – інтеграція в єдине ціле засвоєних людиною окремих дій, способів і прийомів розв'язання завдань.

Російські дослідники С.Шишов і В.Кальней вважають, що компетентність – це здатність (уміння) діяти на основі здобутих знань. Компетентність передбачає досвід самостійної діяльності на основі універсальних знань (5). Окрім цього, науковці, вивчаючи проблему відбору ключових (базових, універсальних) компетентностей, доводять, що ці компетентності є універсальними для різних видів діяльності й можуть бути умовно названі як “здатність до діяльності”. Виділяють такі види ключових компетентностей у різних сферах: самостійної пізнавальної діяльності, яка ґрунтується на способах здобуття знань з різних джерел інформації; соціально-трудова діяльність, зокрема й уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні професійні можливості; у побутовій; у культурно-дозвільній.

Г.К.Селевко розглядає компетенцію як освітній результат, який виражається в готовності випускника вирішувати поставлені завдання. Це є сукупність знань, умінь, навичок, котрі дозволяють ставити та досягати цілі; інтегральна якість особистості, що виявляється в готовності до діяльності, заснованої на знаннях і досвіді; вони набуті в процесі навчання та соціалізації й орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності (6). Дослідник звертає увагу на те, що поняття “компетенція” та “компетентність” є значно ширші від понять “знання”, “вміння”, “навички”, оскільки включають елементи спрямованості особистості, її здатності відчувати проблеми, виявляти гнучкість мислення, характер.

Білоруські дослідники розглядають “компетентність” як: взаємозв'язок індивідуального розвитку людини з володінням знаннями й уміннями, набуттям досвіду взаємодії з соціальним оточенням, активною позицією суб'єкта взаємодії (Н.Ванчукевич); узгоджені ціннісні орієнтації, сукупність особистісних якостей, практичних умінь і реальна поведінка, яка виявляється в реальній взаємодії (Л.Тимошко); загальна здатність особистості, що застосована на знаннях, досвіді, цінностях; знання, перетворене в уміння, реалізоване у дії (Е.Шилова).

В Україні у зв'язку з реалізацією компетентнісного підходу в освітньому процесі наявні деякі відмінності у розумінні ключових понять дослідниками. Так, Н.М.Бібік вважає, що поняття “компетенція” та “компетентність” у науковий обіг шкільної дидактики увійшли з професійної освіти. “Компетенції”, на думку науковця, є соціально закріпленим освітнім результатом. Тобто компетенції можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, котра діє в соціумі. Більшість дослідників розглядають компетентність як оцінну категорію, що характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження. Н.М.Бібік наголошує на тому, що важливо розглянути ці поняття в контексті загальної мети шкільної освіти, їх дію на предметному і міжпредметному рівнях. На її думку, цілком слушно запроваджувати поняття “ключові

компетентності”, які охоплюють найузагальненіші складники – своєрідні “суперкомпетентності” (Г.Левітас).

Широке визначення поняття “компетентності” дає І.А.Зязюн, розкриваючи його в соціально-педагогічному контексті: “Компетентність як екзистенціальна властивість людини є продуктом власної життєтворчої активності людини, ініційованої процесом освіти. Як властивість індивіда вона існує в різних формах – як високий рівень умілості, як спосіб особистісної самореалізації (звичка, спосіб життєдіяльності, захоплення); як деякий підсумок саморозвитку індивіда, форма вияву здібностей” (7).

Компетентність, на думку О.І.Пометун, – це спеціально структурований набір знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Вони забезпечують можливість суб’єкта визначити та розв’язати незалежно від ситуації проблеми, що характерні для певної сфери діяльності. Зміст поняття “компетентність” включає не тільки когнітивний і технологічний складники, але й мотиваційний, етичний, соціальний, поведінковий. Воно містить результати навчання (знання й уміння), систему цінностей і ставлень. Компетентність формується у процесі навчання під впливом різних факторів (соціально-психологічних, особистісних, організаційних). Сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною до ефективного функціонування (тобто компетентною), є достатньо широкою, мова йде про так звані “ключові”, чи життєві компетентності.

Український науковець І.Д.Бех розуміє “компетентність” як досвідченість суб’єкта в певній життєвій сфері. Саме на досвідченості, а не на обізнаності, поінформованості суб’єкта в певній галузі треба робити наголос (8). Ним були виділені рівні компетентності особистості. Компетентістний підхід має забезпечити вищий рівень компетентності суб’єкта навчання, який характеризується сформованістю в нього наукового поняття “компетентність” як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її виконання. Компетентність цього рівня як відповідне вміння спонукається мотивом, що ґрунтується на прагненні самоствердження, переживанні почуття гідності, та широкими соціальними мотивами. Компетентність вищого рівня залежить від якості навчальних здобутків, які мають перетворюватися на систему компетентностей суб’єкта. Тільки педагогіка розвитку (а не педагогіка знань) може забезпечити розвиток у суб’єкта компетентності вищого рівня.

На основі контент-аналізу О.С.Заблоцька розмежувала поняття “компетенції/компетентності” стосовно вищої школи. Вона дійшла висновку, що “компетенція” – це інтегрована особистісно-діяльнісна категорія, яка формується під час навчання в результаті поєднання початкового особистого досвіду, знань, умінь, навичок, способів діяльності, особистісних цінностей і здатності їх застосування в процесі продуктивної діяльності стосовно кола предметів та процесів певної галузі людської діяльності. “Компетентність” – це якість реалізації на практиці результату формування у суб’єктів навчання компетенцій, визначених нормативними джерелами для певної галузі діяльності (9).

Більшість українських педагогів (1; 7; 8) погодилися з трактуванням основних понять компетентістного підходу. Так, під терміном “компетенція” розуміється коло повноважень будь-якої організації, установи, особи. В межах своєї компетенції особа може бути компетентною чи не компетентною в певних питаннях. Тобто особа повинна мати чи набути компетентність в окремій діяльності. Одним із результатів освіти буде набуття особистістю системи компетентностей, які є необхідними для життєдіяльності в суспільстві.

Одним із елементів у структурі компетентностей в освіті України є так звані ключові компетентності – тобто надпредметні (міжпредметні) компетентності. Українськими науковцями (Н. Бібик, О.Овчарук та О.Пометун) визначено ознаки ключових компетенцій: надпредметність, поліфункціональність, міждисциплінарність, багатокомпонентність спрямування на формування критичного мислення, рефлексії, визначення власної позиції, прояв у конкретній справі чи ситуації, об’єднання воедино особистісного і соціального, відбиття комплексного оволодіння сукупністю способів діяльності.

За результатами діяльності групи АПН України (керівник О.Я.Савченко) з питань запровадження компетентістного підходу, яка була створена в рамках проекту ПРООН

“Освітня політика та освіта “рівний – рівному”, в Україні було запропоновано такий перелік ключових компетентностей: уміння вчитися (навчальна); загальнокультурна; соціальна; громадянська; здоров’язберігаюча; підприємницька; компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій. Ключові компетентності в навчанні мають рухливу структуру, залежать від пріоритетів суспільства, мети освіти і можливостей самовизначення особистості в соціумі.

На сучасному етапі склалася певна ієрархія ключових компетентностей: надпредметні, або базові; загальнопредметні; предметні. Загальні ж компетентності розділено на три групи: інструментальні, міжособистісні та системні.

Існує думка (В.І. Луговий) про те, що більш системно й науково обґрунтовано можна було б визначити компетентності, враховуючи види людської діяльності, на які вона розщеплюється в системі суб’єкт-об’єктних і суб’єкт-суб’єктних стосунків (10). З цього погляду можна виділити п’ять видів компетентностей: інтелектуально-знаннєві, творчо-інноваційні, цілісно-орієнтаційні, діалого-комунікаційні і художньо-творчі.

Головна ідея компетентнісного підходу – це компетентнісно-орієнтована освіта, спрямована на комплексне засвоєння різних знань та способів діяльності, завдяки чому особистість успішно реалізує себе в різних галузях професійної діяльності. Аналіз наукової літератури з проблеми впровадження компетентнісної парадигми довів, що немає єдиного підходу до визначення таких базових понять, як “компетенція” та “компетентність”. Намагаючись поглибити наукові уявлення про своєрідність компетентнісної парадигми, дослідники звертаються до поняття “ключових” або так званих “базових” компетентностей, які характеризують універсальні компетентності широкого спектру, що створюють основу для формування компетентностей більш специфічних. Перспективи дослідження порушеної проблеми ми пов’язуємо з розкриттям засобів формування ключових компетентностей учнів та студентів.

1. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики: Колективна монографія / Колектив авторів: Бібік Н.М., Ващенко Л.С., Локшина О.І., Овчарук О.В., Паращенко Л.І., Пометун О.І., Савченко О.Я., Трубачева С.Е. / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К., 2004.
2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5.
4. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. – 2005. - №4.
5. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – №2.
6. Селевко Г. Компетентности и их классификация// Народное образование. – 2004. – №4.
7. Зязюн І.А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія. – К.; Глухів, 2005.
8. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці // Педагогіка і психологія: вісник АПН України. – 2009. – № 2.
9. Заблоцька О.С. Компетентність, кваліфікація, компетенція як ключові категорії компетентнісної парадигми вищої освіти // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. - №39.
10. Луговий В.І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України – 2009. – № 2.